

Željko Rapanić

Solin u prostoru i u vremenu

Bilješke o prošlosti i sadašnjemu

Željko Rapanić
HR, 21000 Split
Gorička 12

Više sam puta u raznim prilikama pisao o Solinu i doticao mnoge teme iz njegove duge i bogate prošlosti. Zato mi čitatelj ne bi smio zamjeriti ako u ovome prigodnom tekstu ponovim što god od onoga što sam u raznim prilikama već napisao. Piscu je, vjerujem, dopušteno pokoji put i u nekoj osobitoj prilici, kao što je ova, sebe u nečemu i ponoviti, pa svoja razmišljanja i zapažanja reinterpetirati ili izložiti povezane u drukčijemu kontekstu. Osobito mi je zato zadovoljstvo pa i čast što mogu napisati prilog novom solinskom časopisu lijepa i sadržajna imena Tusculum. Nije mi, dakako, namjera na način suvremenih panegiričara i mnogih političara mudrosloviti pa poučavati čitatelja. Želio bih samo Solin i skicu njegova tisućljetna trajanja s vrhuncima i propadanjima prikazati s povijesno kulturološkoga gledišta u kako-tako prikladnu svjetlu pa time i naslutiti, predložiti svrhu i smjer časopisa koji se, eto, s puno razloga začinja, a s ovim brojem započinje, nadajmo se, svoj poduži vijek. Pri tome, dakako, nemam namjeru odrediti i buduće sadržaje ili teme priloga koji će se u njemu tiskati.

Prva asocijacija pri svakome spomenu Solina obično su - starine, pa s njima u vezi onih obrazovanijih, glasoviti arheolog don Frane Bulić, s Bulićem, pak, Vranjic, a danas s Vranjicom otrovni azbest i poduzeće Salonit. K tome se onda, kao svojevrsna solinska osobitost zagađivanju okoline, pridružuje i Dalmacijacement, pa Ina, a u nedovoljno upućenih, u javnosti, tome se redovito dodaje i tobožnje »zatrpavanje i asfaltiranje Salone« 80-tih godina prošloga stoljeća! Ovo posljednje nabrojeno, naravno, uvijek u posve negativnoj, a koji put, rekao bih, često i zlobnoj konotaciji. No, je li baš sve tako? Vjerujem, dapače siguran sam, da nije tako. Solin, obnovljen posljednjih desetljeća na tradiciji antičke

Salone, nije samo atraktivno i bogato arheološko nalazište, niti prostor raznih afera i sporenja u novije doba.

Svako područje ima svoje posebnosti, koje negdje i nekada u davni počinju, razvijaju se i pomalo postaju očite i sve očitije, naglašene. Ostvaruje taj kraj i stječe, smije se reći, vlastiti identitet. Tako je nedvojbeno bilo i sa solinskim područjem kad je u njemu počinjao život u neprozirnim davninama, a tako je i danas kad grad polagano i teško stvara svoj suvremeni lik i svoje biće. U svakome se kraju, naime, neprekidno nešto događa, očituju se i konfiguriraju posebnosti koje imaju svoj početak, a katkada i svršetak. To je posljedica mijene za koju je pjesnik rekao kako »na tom svijetu stalna samo ona jest«. U tome smislu i oni davni počeci Salone, kao i mnogih drugih gradova, imaju svoj razlog, svoju osobitost i ljepotu koja se u povijesnim, često nostalgичnim retrospekcijama voli katkad poetizirati, uljepšati, približiti mitu i nečemu dragome pa i domoljubnome, čak uzvišenome. Zbog takvih intimnih osjećanja onaj filozofijski pojam dijalektike, procesa neprekidne evolucije pojavâ u prirodi i u svakome društvu, formuliran još u davno grčko klasično doba, smijemo, možda, upotrijebiti i kad razglabamo ovakve lokalne pojave koje su, dakako, daleke općim i globalnim razmišljanjima. »Sve teče i ne možemo dva puta ugaziti u istu rijeku,« pisao je Heraklit iz Efeza u VI. stoljeću prije Krista. Promjene zato valja pokušati objasniti i obrazložiti, razumjeti pa ih prihvatiti kao neizbježnost, premda se one koji put sukobljavaju s intimnim osjećajima i sjećanjima s kojima je svatko na neki osobni način tijesno povezan. Zato se uvijek rado sjećamo bivšega, minuloга, nekadašnjega, pogotovo kad je riječ o lijepim uspomnama. Zato nam se, s druge

strane, mnoge promjene pokazuju kao nepotrebne ili neprihvatljive. No, to je prošlost koju se može doživjeti memoarski, literarno ili historiografski, znanstveno. Svako pisanje o nečemu što se dogodilo ne znači i pisanje historije - povijesti.

Nostalgija za starinom svojstvena je i učenu i neuku čovjeku. Taj osjećaj je zapravo imanentan ljudskome biću. Svatko se sjeća nečega iz mladosti, možda netko više lijepoga, netko drugi više ružnoga. Sjeća se drugarstva, škole, stvari ili živih bića, osoba, nečega što se nepovratno promijenilo i čega više nema niti će ikada više biti. Slično je i ljudskim zajednicama bilo koje razine i sastava. One, međutim, ne bi smjele zaboravljati i zapostavljati vlastitost, onaj prije spomenuti identitet. Zato ga moraju njegovati i očuvati i gradovi, barem neki njihovi segmenti, položaji ili orijentiri. Što bi, na primjer, Solin bez Gospine crkve na Otoku i plemenite tradicije koja je uz nju tijesno povezana, ili bez ruševina na Manastirinama koje su pojam u ne samo u mjesnoj i regionalnoj, nego i svjetskoj povijesti kršćanstva? Posvećeno mjesto groba solinskoga mučenika. Osobito kad su ti lokaliteti posljednjih godina lijepo uređeni i postali mjesto gdje se ljudi okupljaju s raznim pobudama i u različitim prilikama. No, tko će i kome će bit toga danas dobro i jasno protumačiti?

Vraćanjem u minula vremena i prisjećanjem na njih, nastoji se gotovo redovito otkriti ona posebnost, vlastiti identitet, pokazati, pa dokazati, potvrditi i, ako je moguće, što više osnažiti ono svoje što čini obitelj, rod, zajednicu, neki kraj, državu itd. Zato ima smisla odgoj u obitelji i školi, a onda i povijest, i proučavanje njezinih tragova kao i sve one struke i znanosti koje se time usporedno bave. U okviru toga, naravno, i čuvanje svekolike baštine: materijalne i duhovne. Neophodno je u svemu tome mnogo umješnosti, mjere i razboritosti, a iznad svega objektivnosti. Uvažavajući vrijeme i ljude, koji su živjeli i koji su stvarali svoj svijet, posve drukčiji od našega i od vremena u kojemu mi živimo. Onaj nekadašnji svijet sa svim njegovim vrlinama i, dakako, manama, jer ni bivši nije moguće u svemu idealizirati, kao što razuman to neće činiti ni s današnjim. Ne čuvaju li se, na primjer, u Solinu, naravno i drugdje, starine upravo zato da bi upozoravale na ono što je bilo živo pa umrlo, čak nestalo, i ne pjevaju li Pučki pivači i Vokalisti

Salone one stare napjeve da bismo se nečega prisjetili - sjećali. Nisu li uz Gospin otok i crkvu povezana ne samo daleka i prilično nejasna povijesna sjećanja, odnosno znanstvene interpretacije, već i osobe don Frane Bulića, don Lovre Katića, don Mira Jovanovića, da spomenem samo neke s kojima sam se susretao ili putem knjiga što su ih napisali, ili sam se s njima družio pa i prijateljevao. Ove su riječi možda patetične, sjetne, no vjerujem da bi ih svatko mogao osjetiti jer ne bi valjalo posve zaboravljati pa i omalovažavati ono bivše na korist nečega suvremenoga i aktualnoga, odnosno nekoga koji vjeruje u nešto suprotno. Neka oboje bude vrijedno naše pažnje.

Postupnim zapostavljanjem identiteta on se gubi i nestaje. Kad ga se negira, privodi ga se kraju. Jer kao što prijeti kraj kraja, krajolika pejzaža - Bogom dana prostora kojega nije stvorio čovjek - koji se očituje sve znatnijim uništenjem prirodnih vrijednosti, tako prijeti i kraj identiteta, točnije, svih onih posebnosti koje određuju neku zajednicu što u njemu živi. Tada svi postaju isti, a sve se pretvara u jedno, neprepoznatljivo - opće. Tome se, izgleda, itekako teži u današnjemu svijetu. To bi, po mojemu skromnome razumijevanju, trebalo da bude jedan oblik puta u bezličnost; da li u globalizaciju, da li u europeizaciju? Postaje tako, na primjer, sve moćnija i općenitija »kultura« interneta, e-maila, mobitela, umjesto kulture razgovora gledanjem u oči i živom gestom, i pokretom ruke, odnosno pisanjem pisma ili čestitke. No, u tome novome nastajućemu svijetu neki bi ipak trebali biti iznad mnogih ostalih - trebalo bi da imaju nekakav povlašten položaj suvremenih moćnika koji upravljaju, određuju i usmjeruju, vode, dirigiraju, misle za ostale, iako formalno ne vladaju poput nekadašnjih kraljeva, careva ili nedavnih diktatora. To im omogućuje bezlična snaga njihova bogatstva i novca kojima se stječe položaj, zatim ugled, kupuje znanje i moć čime se vlada narodom i svijetom. I u tome se očituje onaj bauk kapitala koji se spominjao i bio apostrofirao već u ekonomskim teorijama i proglašima sastavljenim polovinom XIX. stoljeća.

Neke ideologije i religije traže i nastoje otkriti i objasniti početak svijeta, a pri tome i svoj početak i svoje ishodište. Neke druge, pak, vide sve upravo svojim početkom! Mnoge suvremene, opet, nikako ga ne traže,

dapače, nastoje čak izbrisati sjećanja, ako su im sjećanja nepodobna, a sačuvala su se u svijesti ljudi. Znanosti, s druge strane, drugim postupcima na svoj način traže i nastoje objasniti ono isto - početke. Plemenito, pak, sjećanje na minula vremena i slavljenje prošlosti osnažilo se u kasno romantičko doba nacionalnih preporoda po čitavoj Europi, ponegdje i poslije toga. Štovala se vrijednost prošloga, vlastitoga, u literaturi, u dramama, pjesmama i romanima, i u glazbi, u operama i zbornim kompozicijama, romantičnim budnicama. Slavilo se i veličalo vlastite »junake« bez obzira na njihovu stvarnu povijesnu vrijednost. Katkad se, opet odlazilo u daleku klasičnu starinu, katkad čak u istočne krajeve tražeći ishodišta, čak do drevne Troje (na primjer, u mnogim Statutima naših i europskih srednjovjekovnih općina), katkad prema još daljim krajevima, čak Perziji ili Iranu. U nas, pak, redovito u fabulozni srednji vijek, na primjer, u doba mitova i lijepih priča poput onih o snazi vojske kralja Tomislava.

Nije li možda predug ovaj uvod u priču koju slažem pod naslovom ovoga priloga? Za pripovijest o Solinu! Vjerujem da nije, jer se početci Solina slute u protopovijesno doba kad je solinski kraj - krajolik - zavrijedio pažnju tadašnjih zajednica: mediteranskih i zapadnobalkanskih, točnije grčkih i italskih, odnosno iliričkih. Naravno i svih koje su slijedile poslije njih. Današnje stanje označava silovit napredak koji se mnogo puta jedva može i sagledati kad se, slijedeći memoriju kraja i spoznavajući prethodne polagane mijene, bilježe suvremena zbivanja i nepredvidiva ostvarenja.

Rado se i danas čita i sluša o starosti nekoga grada. Tada se, gotovo u pravilu, zalazi u njegovu nepoznatu i neprozirnu davninu da bi se tako korijeni našli čak u daleka upravo spomenuta mitska ili prapovijesna vremena. Pri tome se prošlost i stvara, i zamišlja, i sastavlja, slaže u pripovijesti i legende, dostupne nekada samo obrazovanim i pismenim građanima putem starih grčkih i rimskih pisaca, pjesnika ili srednjovjekovnih kroničara. Danas putem takozvane popularne edukacije, vrlo često neozbiljne, netočne i neutemeljene, pragmatički i politički osnažene. Tako se često stvarala i mjesna predaja pa se u ono uvelike zamišljeno, izmišljeno i pretpostavljeno, u nekom pogodnom trenutku počelo iskreno vjerovati, jer se time

»dokazivao« identitet i potom ugled grada i zajednice, čak naroda, koji tu živi. Te se priče prenose i kao neka osobitost koja zvuči privlačno uhu ne samo mještanina i domaćega stanovnika, nego i slučajnoga prolaznika, danas turista. Njima se svašta pripovijeda, a oni ne znajući gotovo ništa o onome što slušaju, napajaju se izmišljotinama. Slično je i s pričama o mjesnim junacima, vjerskim prvacima, gradskim zaštitnicima, patronima, koji su najčešće legendarne osobe, ali koji put povezane uz stvarnoga i uglednoga prethodnika iz civilnoga ili vjerskoga kruga. Tako su, na primjer, prvi solinski povijesno dokazani kršćanski mučenici, postali dio splitske crkvene povijesti, a ne samo pripovijesti lijepo složene i sadržane u legendama i žićima svetih Dujma i Staša. Oni su trajno »živi« zbog činjenica što ih je prije gotovo jednoga stoljeća znanstveno rastumačio i poslagao ugledni don Frane Bulić.

Istočnojadransko područje, više sam puta naglasio slijedeći svoje mudre prethodnike, od iskona pripada mediteranskome svijetu. Sve značajne kulturne tekovine očitovale su se najviše uz obalu, a nešto manje u neposrednomu zaleđu. Prometni i trgovački razlozi učinili su primorski kraj neizostavnim dijelom antičkoga, a potom i svakoga sljedećeg povijesnog zemljovida. Neki krajevi u unutrašnjosti, često puta i teško dostupni, integrirali su se u mediteranski svijet ovisno o razlozima koji su ih zbog egzistencijalnih razloga usmjeravali na more. Tu su negdje, u toj davnini, i prvi tragovi Solina, točnije čitava njegova okružja. Doticaji istočnojadranskih (danas najvećim dijelom hrvatskih krajeva) s grčkom civilizacijom sežu čak u tzv. arhaisko doba. Grčki moreplovci, oplovljavajući i otkrivajući mediteranske obale, dospjeli su i u Jadransko more. Najstarije pisane vijesti čitaju se u pričama tadašnjih književnika, geografa i historičara, a sežu otprilike u VI. i V. stoljeće prije Krista, u doba osnivanja grčkih naseobina po Sredozemlju.

Područje oko Splita, od Trogira pa do Stobreča, osobito duboki Salonitanski zaljev, privlačilo je već tada pomorce i trgovce koji su tu nalazili vrlo povoljne uvjete za zaustavljanje (noćenje, odmaranje, zaštitu od lošeg vremena i sl.), dobro tržište i pogodan prijelaz u iliričko zaleđe. U rano protopovijesno doba prastarim putovima, u rimsko doba pouzdanim cestama koje je

sagradila rimska vojska, i napokon, u srednjem vijeku, u okolnostima obnovljene jadranske i sredozemne trgovine, ustaljenim karavanskim putovima prema Bosni, naravno i dalje. Kao što su u prvim stoljećima poslije Krista u Salonu sve više dolazili italski i mediteranski pomorci, trgovci i putnici, tako su i u srednjovjekovni Spalatum - koji ju je naslijedio, u Split - pristizali oni sa suprotne obale Jadrana i iz čitavoga Sredozemlja. U tome su pravi razlozi napretku toga grada u srednjem vijeku, ali i njegova susjeda kastruma Klisa. Tada, naime, u karakterističnim društvenim odnosima velikaška (feudalna) utvrđenja imaju znatnu važnost, ovo kliško, jer gospodari jedinim pogodnim prolazom u zaleđe. Taj je kastrum, kako bi se smjelo zaključiti iz jedne vijesti zapisane godine 1171., imao nekakve ingerencije i nad solinskom lukom budući da se u toj ispravi spominje i *Vilcodrug nauclerus Clissae*, dakle Vukodrug zapovjednik jedne kliške lađe! I to je, eto, jedna sličica Solina u prostoru i Solina u vremenu, što sam želio naglasiti u samome naslovu.

Salonitanski zaljev pod južnim padinama Kozjaka i pod zapadnim obroncima Mosora bio je mamac koji je privlačio putnike - moreplovce i trgovce. Pokraj nevelika, ali dostatno bogata polja, koje se protezalo prema Trogiru na zapad, odnosno prema Stobreču i Podstrani na istok, te prema Splitu, gdje je i obilje vode (izvorâ i dvije male rijeke) jedan je od razloga da je na tome prostoru nastalo naselje koje je tijekom nekoliko stoljeća postalo glavnim gradom velike rimske provincije Dalmacije. Pomorcima i putnicima Salonitanski zaljev pružao je zaštitu, a trgovcima omogućavao relativno lako komuniciranje sa zaleđem. Ovo posljednje, promet, i danas je jedan od znatnih čimbenika koji uvjetuju razvitak dalmatinske metropole Splita, a time i samoga Solina. U tim se prostornim - zemljopisnim gabaritima slagala povijest, obilježena prije stalnim mijenama i donoseći uvijek nešto novo, koji put uspone, koji put nazadovanja: to su oni otisci vremena koji obilježuju prošlost nekoga kraja. Solin je tome jedan poseban primjer: od mala protopovijesna naselja do velike provincijske civilne i crkvene metropole, pa propala i uvenula grada, zatim jednoga od nekoliko srednjovjekovnih središta tadašnje Hrvatske, do neznatna naselja koje po odlasku

turske vlasti i konsolidiranja mletačke, prihvaća novo stanovništvo, doseljeno iz Dalmatinske zagore. Ostajali su, međutim, uvijek mnogovrsni biljezi bivšega što se očitovalo u mjesnoj tradiciji, u pričama, u toponimima, pa rodovskim, obiteljskim prezimenima i imenima, običajima i još mnogočemu. Materijalni su, pak, tragovi prošlosti prihvaćani ili odbacivani, rušeni i prodavani, poput rimskoga kamenja mletačkim upraviteljima ili lokalnim moćnicima za usluge Serenissimi ili su, s druge strane, čuvani kao memorija prošlosti pa su skulptura, natpisi i arhitektonski ulomci ugrađivani u skromne kuće solinskih, vranjičkih, kaštelanskih i splitskih pučana. Stari je grad neizbježno propadao jer u njemu nije bilo stanovnika. Francesco Carrara u svojoj knjizi *Topografia e scavi di Salona* (Trieste, 1859.) piše: »Povijest nam otkriva razlog tako nastalim razvalinama, pa je stoga - što rekoh na početku - više od barbarstva starih, uradio vandalizam unukâ. Salona je uvijek bila našima kamenolom. Od njezinih su ruševina u petnaestome stoljeću velikim dijelom izrasli splitski zvonik i trogirski katedrala, odatle su Mlečani uzimali građu za koju palaču, Splićani za svoje zidine, Solinjani u svako doba za sve vrste gradnje...« Te Carrarine rečenice valja, naravno, protumačiti u duhu njegova doba, kad se već bila probudila svijest o vrijednosti lokalne starine. Valja, međutim, spomenuti da te nevolje solinskih ruševina, nisu tada bile nikakav izuzetak ni u mnogim krajevima Europe. Postupci mletačkih providura, vojnih kapetana i pokrajinskih zapovjednika nisu bili, kako neuki i neupućeni drže, usmjereni rušenju ovdašnjih spomenika i zatiranju »hrvatstva« ili »slavenstva«. Napušteni grad, sav od kamena, bio je, a još je i danas u svijesti mnogih stanovnika a neobrazovanih ljudi, sasvim normalno rušiti i upravo odatle, s »ruševine«, uzimati kamenje. A kako je izgledao stari grad Salona u XVI. stoljeću čita se u izvještaju G. B. Giustinijanija koji piše: »Plemenitost, prostranost i veličanstvenost grada Salone naslućuje se po svodovima i lukovima divnoga teatra (amfiteatra!) koji se i danas vide, po golemomu kamenju najfinijeg mramora što je razasuto potamošnjim poljima, polijepom stupu od tri komada mramora koji još stoji uspravno na mjestu uz more gdje je bio, pripovijeda se, arsenal, te po mnogim lukovima čudesne vrsnoće koji počivaju na vrlo visokim mramornim stupovima, visokima koliko može

dobaciti ruka, a na kojima je bio vodovod što je vodio od Salone do Splita. Uokolo se vide mnoge razvaline i ostaci palača, a na mnogim ulomcima prelijepa mramora čitaju se stari natpisi. Tlo se, međutim, uzdiglo i zatrpalo staro kamenje i najvrednije ostatke. « Eto, dobrih podataka koji svjedoče o postupnom propadanju grada, o zasipavanju velikoga područja, o naplavinama koje su nastajale od kiša i potokâ, od Solinske rijeke koja je bitno mijenjala tok i djelovala na konfiguriranje čitave njezine delte, od Šuplje crkve i Gospina otoka, do obale mora.

Sve što se tijekom tisućljeća događalo, uspon staroga grada i, naravno, njegova »propast«, ta još uvijek nedovoljno razjašnjena »propast Salone«, posljedica je društvenih (klasnih) odnosa, ostvarenoga državnoga ili privatnoga vlasništva (imetka) i moći raznih obilježja. Tako su nastajala i prva rimska imanja (*praedia, latifundia, possessiones*), pa srednjovjekovni zaselci i sela, zajednice rodova (*curtes*), pa na nekoj drukčijoj razini mnoga primorska mjesta, gradići i gradovi. U ovima, pak, i njihove posebnosti uvjetovane, uz ostalo, i gospodarstvom, i politikom i mnogo puta nekim sretnim trenutkom. Dijalektika stalne mijene bila je uporna i nezamjetna, a predstavljala je tok jedne vrlo, vrlo polagane rijeke. Danas je ta rijeka znatno nabujala, naglo promijenila i ubrzala svoj tok, dobila nepredviđenu snagu i brzinu. Nažalost, po mome uvjerenju, katkada u lošem smjeru po grad, njegov okoliš i njegovu zajednicu!

Poput Klišana i njihovih gospodara u prijašnjim stoljećima, Turci su u drugoj polovici XVI. i u XVII. stoljeću nanosili štete i ometali razvitak solinskoga i splitskoga kraja. Međutim, za vrijeme turske okupacije znatnoga dijela Dalmacije bilo je i prosperitetnih desetljeća, mirnih odnosa i plodna suživota između doseljenih Turaka, mjesnoga stanovništva i Splicišana pa je tako jedna zgodna iz života, volim je često istaknuti, ušla i u romantičku literaturu, u spjev Luke Botića Adel i Mara, koji je dva puta uglazbljen u operu, najprije od J. Hatzea, a potom od I. Paraća. No, mnogo su važniji bili dobri trgovački odnosi koji su pridonijeli napretku Splita. U podmaklom XVI. stoljeću, u smirenim mletačko-turskim političkim, vojnim, pa stoga i gospodarskim odnosima, Split je postao važno središte tranzitne trgovine s muslimanskim zaleđem. Uz dopuštenje

središnjih vlasti Mletačke Republike, a poticajem uglednoga trgovca španjolskoga Židova Danijela Rodriga, započeli su se godine 1581. graditi lazareti pokraj jugoistočne kule Dioklecijanove palače. Bio je to prostrani sklop građevina sa skladištima za tranzitnu robu i karantenom za putnike, s carinarnicom i bankom, za proizvode i za sirovine koji su morem stizali u Split i preko Solina, Klisa i Trilja, odnosno preko Sinja, putovali u duboko balkansko zaleđe. Trasa je bila uvijek ista, slična današnjoj.

Ponovni ratovi Mletaka s Turskom prekinuli su to plodonošno trgovanje morem i kopnom pa se čitavo područje od Trogira do Splita vratilo u skromnije okvire jer je zadugo, za mnoga stoljeća, nestao onaj prosperitetni faktor trgovine koji je spajao obalu i unutrašnjost. Ta se komunikacija nije obnovila ni za vrijeme francuske uprave početkom XIX. stoljeća, niti one austrijske koja joj je slijedila, pa je izoliranost čitava kraja potrajala sve do početka XX. stoljeća kad su sagrađene željezničke pruge od Splita preko Solina i Klisa do Sinja, što je bio znatan pothvat, a mnogo poslije sve do Zagreba (godine 1925.).

U ovim sažeto opisanim, gotovo nasumice odabranim nekolikim sličicama solinske prošlosti bitna je konstatacija da se grad nije obnovio, jer ga je naslijedio Split i u administrativnom i u crkvenome pogledu. Pa i danas Solin, kao ni mnogi njemu slični gradovi ne razvija se kao planirani grad, što je svakako znatan nedostatak. Poslovni interes suvremenoga kapitala, kojemu grad u klasičnome smislu zapravo nije ni potreban, utječe na njegovu konfiguraciju i na formalno strukturiranje urbanih vrijednosti i mnogovrsnih funkcija. Trgovački megacentri, robne kuće, grade se gdje je korisno investitoru, a potrošači prilaze njima kao kakvu svetištu. Ljudi tu nalaze odličnu i prikladnu mogućnost potrebna kupovanja, a kad im se još ponudi i zabava za djecu, koja tamo dođu s roditeljima, usluga je potpunija, kupac zadovoljniji, a profit je, dakako, sve veći. Centar grada u donedavnom značenju te riječi postao je zato gotovo suvišan. Zbog toga je posve degradirano središte Splita i, naravno, mnogih drugih gradova. Oni često bivaju prepoznati po reklamiranju nekih velikih tvrtki proizvođača i trgovaca u što se obilato investira, jer donosi brzu dobit. Dovoljno se prisjetiti agresivnoga

reklamiranja piva u vrijeme nedavnoga europskoga nogometnoga prvenstva pa se nije, na primjer, potrebno čuditi i zgražati ekscesima pijanih navijača prije, za vrijeme i poslije neke sportske utakmice. Društvo se, naime, usmjerilo potrošnji dok neka intelektualna ili duhovna vrijednost biva svjesno sve više zapostavljena. Crkva se tome suprotstavlja, neka mi bude dopušteno reći, gradnjom također monumentalnih građevina, a ne jasnim tumačenjem pouke iz Božje riječi i govorom mudra propovjednika. Točnije, propagiranjem skromna zajedništva, međusobne ljubavi i svakovrsna poštovanja, svojstvenog onim davnim temeljnim načelima kršćanstva pa i nekih drugih vjeroispovijesti. Institut urbanizma, gradogradnje, s druge strane, podređen je trenutnoj logici pa najčešće izostaje vizija dugoročnoga planiranja. Mijene su brzopotezne kao kad u igri šaha nedostaje vremena promišljanju dobra poteza. To su kratkoročni, trenutku prilagodljivi i lako promjenljivi GUP-ovi, PUP-ovi i slični raznovrsni prostorni planovi.

Bilo je i u prošlim vremenima kompromisa koji se, međutim, zbog polaganih mijena nisu lako primjećivali. Lijep je primjer tome instaliranje prvih industrijskih pogona u solinskome kraju. To je ono doba kad se u neposrednoj blizini počela razvijati cementna industrija za koju je trebalo i zemljišta za izgradnju pogona, i zemljišta na kojemu bi se vadila tupina. Pružala se time mogućnost rada i zarade, pogotovo u doba kad je filoksera, opaka bolest vinove loze, bila uništila vinograde u splitskoj okolini. A za tu industriju (nešto poslije instalirali su se uz obalu i spremnici Schella, preteče današnje Ine), očitovali su tada ugledni općinski vijećnici Ante Trumbić i Frane Bulić, jer su u tome vidjeli prosperitet stanovnika osiromašena kraja. Prve su tvornice, nakon dugih stranačkih sukoba u gradskim vijećima, oporbi i zalaganja, te borbe za sitne interese, proradile godine 1910. Poslije Drugoga svjetskog rata razlozi su bili slični: tvornice su pružale mogućnost zarade i prosperiteta mjesnome stanovništvu. I ono prvo i ovo drugo ostaje u sjećanju koje pomalo tamni, nestaje, gubi se, zaboravlja se štošta dobra i vrijedna pred naletom onoga moćnog kapitala koji vlada svijetom. To su tragovi vremena koji obilježuju i Solin i njemu susjedni prostor. Tako je danas Dugopolje, donedavno gotovo nepoznato mjesto, zaslugom vješta

upravljanja prostorom općine, postalo kulturno mjesto trgovanja, pa se od zaostala kraja stvorila svojevrsna suvremena »zlatna dolina«.

Gdje je perspektiva, budućnost? Nije nimalo lako prognozirati ni ekonomskim stručnjacima, a kamo li meni historičaru - humanistu, kojemu je prošlost i žal za njom uvijek poticaj razmišljanju o onome što slijedi. Ne u smislu one latinske da je »povijest učiteljica«, jer je ona ipak samo repetitorij zгода koje se na različite načine ponavljaju budući da tako nalaže ljudska narav. To je žal za neponovljivim vrijednostima koje su ljude oplemenjivale, a u pogubnim vremenima ujedinjavale i poticale na razgovor i čovjeku primjereno zajedništvo, i za vremenima u kojima televizijski programi nisu odlučivali o budućnosti mladih. Usmjeravala ih je obitelj, škola, Crkva, pa društveno ozračje tolerancije i, naravno, još štošta, pa je sve to zbrojeno i združeno djelovalo na konfiguriranje ličnosti.

Vjerujem da će čitatelj prihvatiti neka moja razmišljanja, pogotovo onaj koji se već s njima upoznao kad sam ih u više navrata izlagao i u Solinskoj kronici i, naravno, u drugim tekstovima, a ovdje ponovno interpretirao u ponešto drukčijem kontekstu. Na tome bih mu bio zahvalan. Ako pak bude mislio suprotno, vjerujem da će mu stranice ovog časopisa dobrohotnošću i razumijevanjem Uredništva uvijek biti otvorene da izloži svoje viđenje. Uostalom i Ciceronov, pa poslije i Bulićev Tusculum, kao ljetnikovac prvoga sagrađen pokraj Rima, a kuća na solinskim Manastirinama nazvana istim imenom, koju je ovaj drugi sagrađio da bi unaprijedio arheološke i povijesne rasprave, značili su mjesto otvorene i uljudene rasprave što bi trebalo da bude svojstveno i našem časopisu.

Summary

Željko Rapanić

Solin in Space and Time

Notes on the Past and the Present

In this occasional essay, the author, who has already written on Solin on several occasions, presents his views on the millennial presence of the town, emphasizing some details from its long history. The first association at me ntioning the name of Solin are, normally, archaeological artefacts, and related to them the archaeologist Rev. Frane Bulić, followed by the poisonous asbestos and the company Salanit, environment pollution, always added also the »burying and asphaltng of Salona« of the 1980s. The last thing mentioned, naturally, always in negative, sometimes also, I should say, in ominous connotations.

Every area or region, however, have their particularities, started somewhere and some-time in the past, developing and becoming more and more obvious, emphasized. The area gains, I dare say, its own identity. Returning to and recalling the times past almost always makes an attempt to reveal a particularity, to show, prove and, if possible, strengthen as much as possible that what constitutes a family, a clan, a community, an area, town, state etc.

The beginnings of Solin show through in the pre-historic time when the area of Solin deserved attention of the then communities: the Mediterranean and the West-Balkan, precisely of the Greeks and the Italics, and of the Illyrics respectively. The present-day situation, however, reveals a powerful development that often can hardly be perceived following the memory of the area and learning the numerous changes.

The East-Adriatic area has made part of the Mediterranean world since the times immemorial. The area surrounding Split, from Trogir to Stobreč, especially the deep bay of Salona, attracted seamen and traders who here found most favourable conditions for stay (overnighting, resting, protecting from weather), fine market and practical passage into the Illyrian hinterland. In ancient times by dirt roads, in Roman times by reliable roads built by the Roman army and, finally, in the Middle Ages, in conditions of renewed Adriatic and Mediterranean trading, by established caravan roads into Bosnia and further north and east. In the same way as Salona was visited by Italic and Mediterranean tradesmen in the first centuries AD, so was the medieval Spalatum/Split, that succeeded it, visited by those coming from the opposite Adriatic coast and the entire Mediterranean. Here are the true reasons of prosperity of this town in the Middle Ages, but also of its neighbour, the feudal castle - castrum of Klis, that in these particular social relations and as the rulers' seat had a particular importance, controlling the only passage into the continent.

Same as the inhabitants of Klis and their master were in previous centuries, so in the 15th century Klis and a large part of the then Dalmatia were under the Turkish rule. The Ottoman Turks caused large damages and hindered development of the entire area of Split in the 16th and 17th centuries. Yet, during the Turkish occupation there were decades of prosperity as well, of peaceful relations and fruitful coexistence of the Turks, the local population and the

people of Split. An episode from the then life even makes part of the romantic literature, the Luka Botić's poem Adel and Mara, that has been turned into operas twice, firstly by J. Hatze and then by I. Parać.

Salona, the Roman - classical town has never been rebuilt since it was succeeded by Split, in both administrative and ecclesiastical aspects. Not even today Solin develops as a planned town, similar to many like towns, which makes a significant setback. Business interests of modern capital, that, actually, does not need the town in the classical sense, affects its configuration, formal structuring of urban values and functions. Commercial mega-centres, department stores are built where this is beneficial for the investor, consumers approaching them as they would a sanctuary. A typical town centre, in the until recently valid sense of the word, has become redundant. Towns are becoming recognised by large producing and trading companies advertisements, copiously invested into as they make profits. The society has focused on spending, intellectual and other spiritual values being more and more neglected. The institute of urban planning, town-building, on the other hand, has been subordinated to the momentous logics of profit, wherefrom the lack of vision and long-time planning. Changes are lightning, like when in a game of chess there is no time for thinking of a good draw.

In the past times there were compromises as well, which, however, due to their slow changes not were unnoticed. A fine example of this is installing of the first industrial plants in the Solin area. This is when started development of cement industry in the closest vicinity, that required land for both building the factories and extracting the marl. This provided employment and salary at the time when phylloxera, a mean vine pest, destroyed all the vineyards in the Split surroundings. The first factories were started, following long partisan disputes in town counsels, pros and contras, in 1910. After the Second World War, reasons were similar: new factories provided employment and salary. Both the former, old, and the latter, recent, stay in the memory that is slowly fading. Lots of good and valuable things are becoming obsolete before the attacks of the world-ruling capital. Yet, all this are traces of time that marks Solin and its neighbourhoods.